

<https://doi.org/10.5559/di.29.2.05>

STABILNOST I PROMJENE OSOBNIH I (POST)MATERIJALISTIČKIH VRIJEDNOSTI HRVATSKIH GRAĐANA

Ivan DEVIĆ, Renata FRANC
Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb

Renata MATEŠA DEVIĆ
Geodetska škola, Zagreb

UDK: 316.752(497.5)"200"
Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 6. 5. 2019.

Cilj je rada provjera stabilnosti temeljnih vrijednosti hrvatskih građana od 2008./2009. do 2011. godine u sklopu Schwartz-ove teorije te od 1999. do 2017./2018. godine u sklopu Inglehartove teorije. Pritom se provjerava je li eventualna promjena univerzalna ili ovisi o sociodemografskim obilježjima (spol, dob i obrazovanje). Rad se temelji na nacionalno reprezentativnim podacima za Hrvatsku iz dva vala Europskoga društvenog istraživanja te tri vala Europske studije vrednota. Rezultati u pogledu osobnih vrijednosti upućuju više na univerzalnu stabilnost nego na promjene od 2008./2009. do 2011. godine (te mogućnost da promjena ovisi o pojedinim sociodemografskim obilježjima). Za razliku od toga, 2008. godine u odnosu na 1999. i 2017./2018. godinu zabilježena je privremena i univerzalna (neovisna o sociodemografskim obilježjima) manja zastupljenost postmaterijalističkih vrijednosti. Nalazi o sociodemografskim obilježjima kao izvorima varijacija u vrijednostima potvrđuju dob kao bitan izvor varijacija u osobnim vrijednostima, dok su dobivene vrlo male razlike u osobnim i postmaterijalističkim vrijednostima s obzirom na spol i naobrazbu.

Ključne riječi: osobne vrijednosti, postmaterijalizam, stabilnost vrijednosti, sociodemografska obilježja, Europska studija vrednota, Europsko društveno istraživanje, Hrvatska

Ivan Dević, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar,
Marulićev trg 19/1, p. p. 277, 10 000 Zagreb, Hrvatska.
E-mail: ivan.devic@pilar.hr

Ljudske vrijednosti najčešće su definirane kao apstraktne ideje koje usmjeravaju ljudsko ponašanje (Fischer, 2017; Maio, 2010; Schwartz, 1992) te su važne za razumijevanje i predviđanje ponašanja na individualnoj i socijalnoj razini (Mayton, Ball-Rokeach i Loges, 1994). Neovisno o tome, još se uvijek nedovoljno zna o izvorima vrijednosti te stabilnosti i promjenama vrijednosti (Rohan i Zanna, 1996; Bardi i Goodwin, 2011). Vrijednosti su relativno stabilne, iako se mogu mijenjati zbog djelovanja raznih čimbenika na individualnoj ili društvenoj razini, pa i naglih društvenih promjena (Bardi, Lee, Hofmann-Towfigh i Soutar, 2009; Inglehart i Baker, 2000; Manfredi i sur., 2017; Milfont, Milojević i Sibley, 2016; Vecchione i sur., 2016). Pritom se razlikuju dvije razine promjene vrijednosti; na razini pojedinaca, odnosno osobnih hijerarhija vrijednosti, te na razini populacije, odnosno promjena u prosječnoj važnosti ili zastupljenosti vrijednosti u populaciji. U oba se slučaja može raditi o kratkotrajnim i privremenim promjenama ili pak dugoročnim promjenama (Bardi i Goodwin, 2011).

Relativno najpoznatije teorije vrijednosti u društvenim znanostima jesu Schwartzova teorija univerzalnih sadržaja i strukture vrijednosti (Schwartz i Bilsky, 1987; Schwartz, 1992) te Inglehartova teorija promjene vrijednosti (1977). Iako govore o različitim temeljnim vrijednostima i usmjerene su na različite razine i izvore varijacija u vrijednostima, ponekad se naglašavaju i njihove sličnosti, uz isticanje manjka empirijskih usporedbi ovih teorija (Dobewall i Rudnev, 2014; Hanel, Litzellachner i Maio, 2018; Schwartz, 2003).

Schwartzova teorija univerzalnoga sadržaja i strukture osobnih vrijednosti razlikuje deset temeljnih osobnih vrijednosti, koje se mogu opisati dvjema dimenzijama (Ferić, 2009; Schwartz, 1992, 2003; Schwartz i Bilsky, 1987). Prva dimenzija suprotstavlja vrijednost više razine *zadržavanje tradicionalnih odnosa* (odražava poslušnost i ograničavanje vlastitih akcija s ciljem održavanja postojećega stanja) s vrijednosti više razine *otvorenost za promjene* (odražava slobodu misli i djelovanja te sklonost promjenama). Drugu dimenziju određuju vrijednosti više razine *vlastito odricanje* (odnosi se na prihvaćanje drugih kao jednakih te brigu za njihovu dobrobit) i *vlastiti probitak* (odražava postizanje osobnog uspjeha i dominacije nad drugima). Na razini ovih četiriju vrijednosti više razine ljudima je općenito najvažnija vrijednost *vlastita odricanja*, a najmanje važna vrijednost *vlastita probitka* (Schwartz i Bardi, 2001; Schwartz i sur., 2001; Schwartz, 2007; Torres i Brites, 2006). Hijerarhija osobnih vrijednosti smatra se rezultatom procesa socijalizacije, koji uključuje (među)djelovanje mnogih odrednica: genetskih, neposredne socijalne okoline, utjecaja društvenih institucija i karakteristika društva poput kulture (Sagiv, Roccas, Cieciuch i Schwartz, 2017). Sustav osobnih vrijednosti formira se tije-

kom adolescencije i relativno je stabilan, ipak promjene su moguće bilo zbog utjecaja na individualnoj razini (npr. osobni važni životni događaji) ili neočekivanih i intenzivnih događaja na razini društva, poput terorističkih napada (Bardi i Goodwin, 2011; Berzonsky, Ciecuch, Duriez i Soenens, 2011; Goodwin i Gaines, 2009; Lönnqvist, Leikas i Verkasalo, 2018; Verkasalo, Lönnqvist, Lipsanen i Helkama, 2009).

Dosadašnji nalazi o obilježjima na individualnoj razini kao izvorima razlika u osobnim vrijednostima upućuju u pravilu na veće razlike s obzirom na dob nego ostala obilježja, poput spola ili stupnja naobrazbe (Ferić, 2009; Schwartz i Rubel, 2005; Schwartz i Rubel-Lifschitz, 2009). Pritom starije osobe u odnosu na mlađe veću važnost pridaju vrijednostima tipa *zadržavanje tradicionalnih odnosa te vlastito odricanje*, dok mlađi veću važnost pridaju *otvorenosti za promjene i vlastitu probitku* (Ferić, 2009; Knafo i Schwartz, 2001; Schwartz, 2006a). Utvrđene male razlike s obzirom na spol i stupanj naobrazbe pokazuju da su muškarcima češće važnije vrijednosti tipa *vlastiti probitak*, a ženama vrijednosti tipa *vlastito odricanje*, da su osobama višeg obrazovanja važnije vrijednosti *otvorenost za promjene*, a manje važne vrijednosti *zadržavanja tradicionalnih odnosa* (Schwartz, 1996, 2006a; Schwartz i Rubel, 2005; Verkasalo i sur., 2009).

Inglehartova teorija (1977, 2018) određuje vrijednosti preko dimenzije materijalizam – postmaterijalizam; materijalistički orijentiranim osobama važnije su materijalne vrijednosti i novac, visina plaće, socijalni status, zakon, poredak i hijerarhija, dok su postmaterijalistički orijentiranim osobama važnije kvaliteta života, samoaktualizacija, individualni izbor i društvena tolerancija. Stabilnost ili promjena vrijednosti ovisi o društvenim čimbenicima, ponajprije socioekonomskim uvjetima, poboljšanje kojih izaziva postupne promjene od materijalizma prema postmaterijalizmu, u skladu s hipotezama socijalizacije i oskudice (Inglehart, 1990). Shodno tomu mnoga istraživanja nakon 1970. godine potvrđuju da su mladi skloniji postmaterijalističkoj orijentaciji (Inglehart, 1971; Abramson i Inglehart, 1992; Inglehart, 1997; Inglehart i Welzel, 2005). Međutim, veća sklonost mladih postmaterijalizmu utvrđena je i u bivšim socijalističkim zemljama, dakle uz odrastanje u nepovoljnijim ekonomskim uvjetima (Pavlović, 2009, 2015). Pritom treba reći da se i u okviru ove teorije razlike s obzirom na dob mogu pojaviti zbog efekta dobi kao životnoga ciklusa za koji se očekuje univerzalnost u svim društvima zbog opće tendencije da se prihvaćanje materijalističkih vrijednosti smanjuje s dobi (Abramson i Inglehart, 1992; Inglehart i Abramson, 1994).

Iako se upozorava da je u Inglehartovoj teoriji općenito podcijenjen mogući utjecaj čimbenika na individualnoj razini, dosadašnji nalazi pokazuju da sociodemografska obilježja

pojedince omogućuju slabu mogućnost objašnjenja (post)materijalističkih vrijednosti (Duch i Taylor, 1993; Dobewall i Rudnev, 2014; Clarke, Kornberg, McIntyre, Bauer-Kaase i Kaase, 1999; Fuchs i Rohrschneider, 1998; Pavlović, 2009). Pritom su postmaterijalističke vrijednosti karakterističnije za mlađe i obrazovanije, dok se spolne razlike ili ne utvrđuju ili su postmaterijalističke vrijednosti karakterističnije za žene (Eastman, Freudenberger, Campbell i Calvert, 1997; Flouri, 2004; Inglehart, 1977, 2008; Pavlović, 2009; Pólus-Thiry i Rédei, 2012).

OVO ISTRAŽIVANJE

U ovom istraživanju provjerava se stabilnost vrijednosti hrvatskih građana operacionaliziranih u skladu sa Schwartzovom teorijom (1992), koja razmatra vrijednosti na individualnoj razini, te Inglehartovoj (1977), koja vrijednosti razmatra na društvenoj razini. Obje teorije pretpostavljaju relativnu stabilnost vrijednosti, ali predviđaju i mogućnost promjena. U okviru Schwartzove teorije promjene u osobnim vrijednostima očekuju se zbog promjena životnih okolnosti pojedinaca koje zahtijevaju novu adaptaciju, dok se prema Inglehartovoj teoriji dugoročne promjene vrijednosti na razini društva očekuju ponajprije zbog dugoročnih promjena socioekonomskih prilika.

Socioekonomska klima u Europi u zadnjih se 20 godina znatno promijenila, pri čemu je 2008. godine europske zemlje, pa i Hrvatsku, pogodila ekonomska kriza, a moguće posljedice tih promjena na vrijednosne prioritete još uvijek nisu dovoljno istražene (Krznar, 2011; Manfredo i sur., 2017; Hitlin i Piliavin, 2004). Nije dovoljno istraženo ni to imaju li (nagle) društvene promjene iste efekte na vrijednosti svih ljudi, neovisno o njihovu životnom ciklusu i/ili društvenom položaju ili pak društveni čimbenici rezultiraju promjenama vrijednosti samo kod određenih skupina ljudi (Gouveia, Vione, Milfont i Fischer, 2015; Milfont i sur., 2016; Rimac, 1997; Vecchione i sur., 2016). U pogledu eventualnoga djelovanja ekonomske krize na vrijednosti mogu se pretpostaviti dva načina djelovanja: jedan je da kriza ima podjednak učinak na sve ljude, a drugi da se kriza različito odražava na pojedine društvene skupine, ovisno o tome jesu li više ili manje bile pogođene ekonomskom krizom te jesu li bile više ili manje izložene promjenama u životnim uvjetima koje su zahtijevale nove mehanizme adaptacije. Stoga su u ovom radu, uz linearne efekte godine mjerenja na vrijednosti, ispitani i interakcijski efekti godine mjerenja i osnovnih sociodemografskih obilježja (spol, dob i obrazovanje). Pritom se stabilnost i promjene osobnih vrijednosti ispituju u relativno kratkom dvogodišnjem razdoblju od 2008./2009. do 2011. godine, a promjene u postmaterijalističkim vrijednostima u dužem razdoblju od 1999. godine preko 2008. do 2017./2018. godine.

Uz ova dva osnovna problema rada vezana uz stabilnost/
promjene vrijednosti i pitanje univerzalnosti promjena, radom
se provjeravaju i osnovna sociodemografska obilježja (spol,
dob i stupanj obrazovanja) kao izvori razlika u osobnim i post-
materijalističkim vrijednostima.

METODA

Sudionici i postupak

● **TABLICA 1**
Struktura uzoraka iz
istraživanja EDI i ESV s
obzirom na spol, dob i
obrazovanje

Rad se temelji na podacima 4. i 5. vala (2008/09, N = 1345; 2011, N = 1530) istraživanja EDI-a (ESS, 2008, 2010) te podacima 3., 4. i 5. vala (1999, N = 1003; 2008, N = 1525; 2017/18, N = 1488) ESV istraživanja (EVS, 2010, 2012, 2018), koji su prikupljeni anketiranjem metodom licem u lice na reprezentativnim uzorcima hrvatskih građana. Detaljne strukture svih pet uzoraka prikazane su u Tablici 1.

	ESV 1999		ESV 2008		ESV 2017/18		EDI 2008/09		EDI 2011	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Muškarci	428	42,7	607	39,8	623	41,9	572	42,8	669	56,1
Žene	575	57,3	918	60,2	865	58,1	766	57,2	856	11,2
15-24	189	18,8	261	17,4	150	10,1	164	12,2	171	12,9
25-34	248	24,7	260	17,4	247	16,6	243	18,1	197	12,8
35-44	202	20,1	249	16,6	226	15,2	201	14,9	196	16,7
45-54	184	18,3	246	16,4	233	15,7	214	15,9	255	18,8
55-64	136	13,6	205	13,7	294	19,8	210	15,6	287	27,7
> 65	44	4,4	277	18,5	337	22,7	313	23,3	424	24,9
Nedovršena ili dovršena OŠ	143	14,3	342	22,6	200	13,5	310	23,1	378	57,2
SSS	637	63,5	873	57,7	823	55,5	738	55,0	870	17,9
VŠŠ ili VSS	223	22,2	299	19,7	459	31,0	295	22,0	272	43,9
<i>Ukupno</i>	<i>1003</i>	<i>100,0</i>	<i>1514</i>	<i>100,0</i>	<i>1482</i>	<i>100,0</i>	<i>1343</i>	<i>100,0</i>	<i>1520</i>	<i>100</i>

Varijable i način operacionalizacije

U okviru EDI rabi se skraćena verzija Upitnika prikaza osobnih vrijednosti (eng. *Portrait values questionnaire*; PVQ-21; Schwartz, 2003), koji sadrži kratke opise osoba, koji upućuju na važnost deset osobnih vrijednosti te sudionici odgovaraju koliko im je opisana osoba slična (1 – vrlo mi je slična do 6 – uopće mi nije slična). Za potrebe ovog rada izračunane su prosječne vrijednosti za četiri temeljne vrijednosti više razine (uz prethodno rekodiranje originalnih odgovora, tako da 1 znači "uopće mi nije slična", a 6 "vrlo mi je slična", te korekciju individualnih razlika kojom se osobna apsolutna važnost vrijednosti pretvara u relativnu). Iz analize su isključeni sudionici bez odgovora na više od pet čestica (N = 12) te oni s istim odgovorom

na više od 16 čestica ($N = 7$). Pouzdanost rezultata četiriju vrijednosti više razine tipa nutarnje konzistencije u stranim i domaćim istraživanjima zadovoljava; u rasponu od 0,68 do 0,76 (Ferić, 2008; Robinson, 2013; Schwartz, 2003).

U okviru ESV rabi se kraća inačica skale (post)materijalizma (Inglehart, 1971, 1997), koja preko odgovora na pitanje o ciljevima zemlje u idućih 10 godina omogućuje diferenciranje triju skupina sudionika: "materijalističkog", "mješovitog" i "postmaterijalističkog" te dodatno računanje indeksa postmaterijalizma (u rasponu od 1 – veća sklonost materijalističkim vrijednostima do 3 – veća sklonost postmaterijalističkim vrijednostima). Općenito, ovaj instrument ne omogućuje standardne psihometrijske provjere (Davis i Davenport, 1999; Rimac, 1997; Sacchi, 1998).

U radu se rabe podaci i o godini prikupljanja podataka te o spolu (muškarci / žene), dobi i stupnju naobrazbe. Zbog razlika u mjerenju dobi i stupnju naobrazbe u dva istraživanja originalni su podaci ujednačeno rekodirani: dob u šest kategorija (15-24, 25-34, 35-44, 45-54, 55-64 te preko 65 godina), a stupanj naobrazbe u tri (1 – nezavršena ili završena osnovna škola, 2 – srednja škola, 3 – više i visoko obrazovanje).

Postupci obradbe podataka

Za testiranje razlika u hijerarhiji četiriju osobnih vrijednosti više razine i razlika u vrijednostima s obzirom na godinu mjerenja i sociodemografska obilježja uzeta je multivarijatna analiza varijance (MANOVA). Za dodatna testiranja linearnih i interakcijskih efekata sociodemografskih obilježja i godine mjerenja provedene su zasebne analize varijance (ANOVA), sa četiri osobne vrijednosti višeg reda, odnosno indeksom postmaterijalizma kao zavisnom varijablom. S obzirom na velike uzorke koji rezultiraju povećanom snagom statističkih testova, kao i veći broj testiranja značajnosti, uzet je stroži kriterij statističke značajnosti (p manji od 1 %), uz Bonferronijeve *post-hoc* testove za utvrđivanje koje se grupe međusobno razlikuju.

Obradbe su se provodile s uključenim ponderima, koji se preporučuju u oba istraživanja za obradbe na razini jedne zemlje; uzet je poststratifikacijski ponder za EDI (ESS, 2014) i kalibracijski ponder za ESV (EVS, 2019).

REZULTATI

Schwartzova teorija vrijednosti

Testiranjem razlika u prosječnoj važnosti osobnih vrijednosti više razine za 2008./2009. i 2011. godinu uz Bonferronijeve *post-hoc* testove (Tablica 2) utvrđeno je da hrvatski građani i 2008./2009. i 2011. godine najveću važnost pridaju vrijednosti

više razine *vlastito odricanje* ($M_{2008/09} = 4,76$; $M_{2011} = 4,82$), potom *zadržavanje tradicije* ($M_{2008/09} = 4,43$; $M_{2011} = 4,50$). Na posljednjem mjestu u hijerarhiji građanima jesu 2008./2009. godine vrijednosti *otvorenost za promjene* i *vlastiti probitak* ($M_{op\ 2008/09} = 3,64$; $M_{vp\ 2008/09} = 3,68$). Za razliku od toga, 2011. godine hrvatskim je građanima na trećem mjestu u hijerarhiji *vlastiti probitak* ($M_a\ 2011 = 3,79$) dok se statistički značajno najmanja važnost pridaje *otvorenosti za promjene* ($M_{2011} = 3,64$, Tablica 2).

⇒ **TABLICA 2**
Razlike u hijerarhiji
osobnih vrijednosti
više razine 2008./
2009. i 2011. godine
(EDI; MANOVA)

	2008/09		2011	
	M	SD	M	SD
Vlastito odricanje	4,76 ^a	1,03	4,82 ^a	0,74
Zadržavanje tradicije	4,43 ^b	0,83	4,50 ^b	0,77
Otvorenost prema promjenama	3,64 ^c	1,04	3,64 ^d	0,95
Vlastiti probitak	3,68 ^c	1,08	3,79 ^c	0,95
F	17336		22071	
df	4, 1342		4, 1525	
p	< 0,01		< 0,01	

Bonferroni *post-hoc*: prosječne vrijednosti u koloni koje nemaju isto slovo kao eksponent statistički se značajno razlikuju ($p < 0,01$)

Dodatnom MANOVA-om (Tablica 3) sa četiri vrijednosti višeg reda kao zavisnim varijablama uz rizik manji od 1 % nije utvrđen statistički značajan efekt godine mjerenja ($F(4, 2777) = 2,66$, $p = 0,030$, $\eta_p^2 = 0,004$), a utvrđeni su statistički značajni efekti spola, dobi i obrazovanja (Tablica 3; $F_{spol}(4, 2777) = 12,88$, $p < 0,001$, $\eta_p^2 = 0,018$; $F_{dob}(20, 11120) = 17,81$, $p < 0,001$, $\eta_p^2 = 0,031$; $F_{obrazovanje}(8, 5556) = 14,27$, $p < 0,001$, $\eta_p^2 = 0,020$). Utvrđen efekt dobi nešto je veći od efekata obrazovanja i spola, iako se, prema Cohenovim (1988) smjernicama ($\eta^2 = 0,01$ – mali efekt, $\eta^2 = 0,06$ – srednji i $\eta^2 = 0,14$ – veliki), u sva tri slučaja radi o relativno malim efektima.

⇒ **TABLICA 3**
Testiranje razlika u
važnosti vrijednosti
višeg reda s obzirom
na spol, dob, obrazo-
vanje i godinu
mjerenja (MANOVA,
EDI 2008/09 i 2011)

Efekt	F	df1	df2	p	η_p^2
Spol	12,88	4	2777	< 0,001	0,018
Dob	17,81	20	11120	< 0,001	0,031
Obrazovanje	14,27	8	5556	< 0,001	0,020
Godina mjerenja	2,66	4	2777	0,030	0,004

Za provjeru interakcijskih efekata godine mjerenja i sociodemografskih obilježja te detaljnije utvrđivanje linearnih efekata sociodemografskih obilježja, sa svakom od četiri vrijednosti višeg reda kao zavisnom varijablom, provedena je zasebna jednosmjerna analiza varijance (ANOVA, Tablica 4).

➤ **TABLICA 4**
Linearni efekt
sociodemografskih
obilježja, godine
mjerjenja te
interakcijski efekti
godine mjerjenja i
sociodemografskih
obilježja na osobne
vrijednosti (ANOVA-e)

	Osobne vrijednosti višeg reda														
	Zadržavanje tradicije			Otvorenost prema promjenama			Vlastito odricanje			Vlastiti probitak			Postmaterijalističke vrijednosti		
	F	p	η^2	F	p	η^2	F	p	η^2	F	p	η^2	F	p	η^2
Spol	5,95	0,001	0,002	21,18	0,001	0,008	12,42	0,001	0,004	14,87	0,001	0,005	8,70	0,003	0,002
Dob	20,45	0,001	0,035	47,63	0,001	0,079	1,03	0,400	0,002	10,66	0,001	0,019	3,05	0,009	0,004
Stupanj naobrazbe	3,36	0,040	0,002	31,91	0,001	0,022	11,84	0,001	0,008	6,77	0,001	0,005	5,06	0,006	0,003
Godina mjerjenja	2,99	0,840	0,001	0,68	0,410	0,001	1,26	0,260	0,000	3,91	0,048	0,001	26,04	0,001	0,014
Spol x godina	2,00	0,160	0,001	4,29	0,043	0,002	4,71	0,003	0,002	2,46	0,120	0,001	0,48	0,620	0,002
Dob x godina mjerjenja	1,02	0,410	0,002	1,25	0,280	0,001	1,15	0,330	0,002	1,05	0,380	0,002	0,57	0,840	0,002
Naobrazba x godina mjerjenja	4,78	0,009	0,003	1,12	0,330	0,001	2,88	0,060	0,002	0,72	0,490	0,001	0,48	0,760	0,001

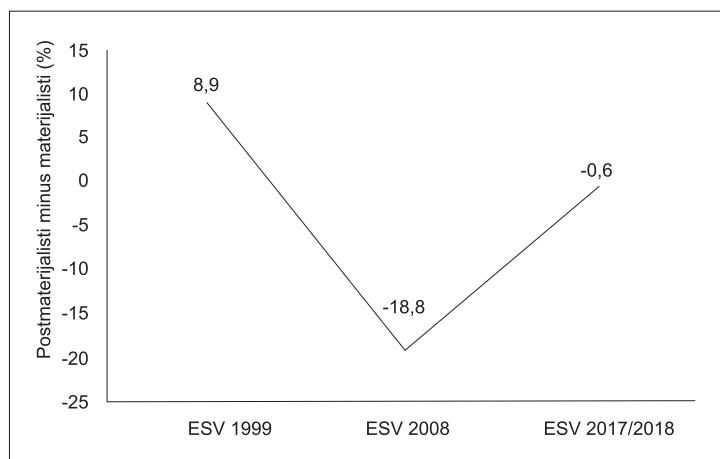

Ni u jednoj od četiri analizirane osobne vrijednosti višeg reda, uz rizik manji od 1 %, nije utvrđena statistički značajna razlika s obzirom na godinu mjerenja (Tablica 4). Međutim, kod dvije vrijednosti utvrđeni su statistički značajni interakcijski efekti godine mjerenja i pojedinoga sociodemografskog obilježja, uz vrlo malu veličinu efekta ($\eta_p^2 = 0,003$, odnosno $\eta_p^2 = 0,002$, Tablica 4). Utvrđen je interakcijski efekt godine mjerenja i naobrazbe na prosječnu važnost *zadržavanja tradicije* ($F(1, 2780) = 4,78, p < 0,009, \eta_p^2 = 0,003$). Pritom je prosječna važnost *zadržavanja tradicije* 2011. godine veća nego 2008./2009. samo među visokoobrazovanim građanima (a podjednaka kod građana niske i srednje naobrazbe). Utvrđen je interakcijski efekt godine mjerenja i spola ($F(1, 2780) = 4,71, p < 0,003, \eta_p^2 = 0,002$). Pritom je prosječna važnost *vlastita odricanja* 2011. godine veća nego 2008./2009. samo kod žena (a podjednaka kod muškaraca).

Inglehartova teorija vrijednosti

Analizom varijance s indeksom postmaterijalističkih vrijednosti kao zavisnom varijablom uz rizik manji od 1 % utvrđen je statistički značajan efekt godine mjerenja ($F(2, 3718) = 26,04, p < 0,001, \eta_p^2 = 0,014$), dok nisu utvrđeni interakcijski efekti godine mjerenja i analiziranih sociodemografskih obilježja (Tablica 4). Bonfferonijev *post-hoc* test pokazuje da su postmaterijalističke vrijednosti manje zastupljene 2008. godine u odnosu na 1999. godinu i 2017./2018. godinu, dok nije utvrđena značajna razlika između 1999. godine i 2017. godine. Početno utvrđena parcijalna eta pokazuje da je riječ o relativno maloj razlici ($\eta_p^2 = 0,014$). Ujedno i udio građana postmaterijalističkih vrijednosti u odnosu na udio građana dominantno materijalističkih vrijednosti prema podacima iz 1999. godine veći je za 8,9 %, prema podacima iz 2008. godine manji je za 18,8 %, dok je prema podacima iz 2017./2018. godine manji za tek 0,6 % (Slika 1).

➡ SLIKA 1
Indeks razlike –
postotak postmaterijalista
umanjen za postotak materijalista
prema podacima ESV
1999, 2008 i
2017/18. godina

Sociodemografska obilježja kao izvori razlika u vrijednostima

Spol je potvrđen kao statistički značajan izvor razlika u prosječnoj važnosti svih četiriju osobnih vrijednosti, kao i u zastupljenosti postmaterijalističkih vrijednosti, iako se radi o izrazito malim razlikama (parcijalna eta u rasponu od 0,002 do 0,008, Tablica 4). Pritom su općenito ženama u odnosu na muškarce važnije osobne vrijednosti *zadržavanja tradicije* i *vlastita odricanja*, a muškarcima su važnije vrijednosti *otvorenosti prema promjenama* i *vlastita probitka*, pa su oni ujedno i skloniji postmaterijalističkim vrijednostima (Tablica 4, Prilog 1).

U pogledu *dobi*, statistički značajne razlike uz rizik manji od 1 % nisu utvrđene samo u prosječnoj važnosti *vlastita odricanja* (Tablica 4). Razlike s obzirom na dob relativno su najveće (i općenito srednje veličine $\eta_p^2 = 0,079$, Tablica 4) u važnosti vrijednosti *otvorenosti prema promjenama*, a manje u pogledu *zadržavanja tradicije* te važnosti *vlastita probitka* ($\eta_p^2 = 0,035$, $\eta_p^2 = 0,019$, Tablica 4), dok su izrazito male u zastupljenosti postmaterijalističkih vrijednosti ($\eta_p^2 = 0,004$, Tablica 4). *Post-hoc* analiza pokazuje da se u važnosti *otvorenosti prema promjenama* i *zadržavanju tradicije* međusobno razlikuju sve dobne skupine (osim skupine od 45 do 54), pritom mlađi pridaju veću važnost *otvorenosti prema promjenama* i *vlastitu probitku* (uz značajno razlikovanje između svih dobnih skupina), a stariji *zadržavanju tradicije*. U pogledu postmaterijalističkih vrijednosti, *post-hoc* test pokazuje da su građani u dobnim skupinama od 15 do 24 i od 25 do 34 (između kojih nije utvrđeno značajno razlikovanje) skloniji postmaterijalizmu od građana u dobnim skupinama od 35 do 44, od 45 do 54, od 55 do 64 i iznad 65 godina (između kojih nije potvrđeno razlikovanje) (Tablica 4, Prilog 1).

Statistički značajne razlike s obzirom na *obrazovanje* utvrđene su i u osobnim vrijednostima višeg reda (osim *zadržavanja tradicije*) i u sklonosti postmaterijalizmu. Pritom je relativno najveća razlika dobivena (iako je općenito riječ o malo razlici) u važnosti *otvorenosti prema promjenama* ($\eta_p^2 = 0,022$), s obzirom na stupanj naobrazbe, pri čemu građane svake više razine naobrazbe karakterizira i veća važnost *otvorenosti prema promjenama* (Tablica 4, Prilog 1).

Utvrđene značajne razlike s obzirom na obrazovanje u važnosti osobnih vrijednosti *vlastita odricanja* te *vlastita probitka*, kao i sklonosti *postmaterijalizmu*, vrlo su male (η_p^2 u rasponu od 0,003 do 0,008, Tablica 4). Pritom je *vlastito odricanje* malo važnije visoko obrazovanim nego građanima s osnovnim i srednjim obrazovanjem (između kojih nije utvrđena značajna razlika), *vlastiti probitak* je najvažniji visokoobrazovanim, a najmanje važan osobama najnižega stupnja naobrazbe (uz razlikovanje svih triju skupina, Prilog 1). Također u sklonosti postmaterijalizmu značajne su razlike potvrđene

između sve tri skupine, pri čemu se sklonost postmaterijalizmu povećava s povećanjem stupnja naobrazbe (Prilog 1).

RASPRAVA

U radu je provjerena stabilnost temeljnih vrijednosti hrvatskih građana od 2008./2009. do 2011. godine u sklopu Schwartzove teorije (Schwartz, 1992) te od 1999. do 2017./2018. godine u sklopu Inglehartove teorije (Inglehart, 1977). Oba skupa podataka uključuju 2008. godinu, koja se u Europi i Hrvatskoj uzima kao početak razdoblja ekonomske krize za koje do sada nema dovoljno istraživanja je li se i kako odrazila na vrijednosti. Radi provjere mogućnosti da općenito društveni čimbenici rezultiraju razlikama u stabilnosti / promjenama vrijednosti samo kod pojedinih skupina građana ispitani su interakcijski efekt godine mjerenja i sociodemografskih obilježja.

Stabilnost i promjene u vrijednostima – univerzalnost ili specifičnost

Stabilnost osobnih vrijednosti od 2008./2009. do 2011. godine testirana je preko eventualnih promjena u hijerarhiji četiriju vrijednosti više razine te eventualnih promjena u prosječnoj važnosti ovih vrijednosti. Utvrđeni rezultati upućuju na malu razliku u hijerarhiji vrijednosti između 2008./2009. i 2011. godine. Naime, hrvatskim građanima je i 2008./2009. i 2011. godine u hijerarhiji najvažnija vrijednost *vlastito odricanje* te potom *zadržavanje tradicije*. Međutim 2008./2009. godine *vlastiti probitak* i *otvorenost prema promjenama* dijele zadnje mjesto u hijerarhiji, dok je 2011. godine hrvatskim građanima na trećem mjestu u hijerarhiji *vlastiti probitak*, a na zadnjem mjestu *otvorenost prema promjenama*.

S druge strane, testiranjem razlika u prosječnoj važnosti osobnih vrijednosti hrvatskih građana od 2008./2009. do 2011. godine nisu utvrđene promjene. Ujedno, utvrđena hijerarhija osobnih vrijednosti hrvatskih građana u skladu je s nalazima o hijerarhiji vrijednosti u europskim zemljama, pri čemu su općenito najvažnije vrijednosti tipa *vlastito odricanje*, a najmanje važne vrijednosti vezane uz *vlastiti probitak* (Schwartz, 1992; Schwartz i Bardi, 2001; Schwartz i sur., 2001; Schwartz, 2007; Torres i Brites, 2006). Promatrani zajedno, rezultati ovog istraživanja u pogledu osobnih vrijednosti više upućuju na stabilnost osobnih vrijednosti više razine kroz dvogodišnje razdoblje, što se slaže s nalazima o stabilnosti osobnih vrijednosti i kroz duže razdoblje neovisno o promjenama na kontekstualnoj razini (Tormos, Vauclair i Dobewall, 2017).

Provjerom hipoteze o univerzalnosti ili specifičnosti eventualnih promjena u osobnim vrijednostima s obzirom na

sociodemografska obilježja kod dvije su osobne vrijednosti višeg reda (*zadržavanje tradicije* i *vlastito odricanje*) utvrđeni interakcijski efekti godine mjerenja sa stupnjem obrazovanja, odnosno spolom. Tako je od 2008./2009. do 2011. godine utvrđen u prosjeku vrlo malen porast važnosti *zadržavanja tradicije* kod visokoobrazovanih građana te vrlo malen porast važnosti *vlastita odricanja*, ali samo kod žena. Moguća interpretacija ovih nalaza polazi od toga da se ekonomska kriza različito odrazila na pojedine sociodemografske skupine. Tako je opća kriza mogla utjecati na veću potrebu za sigurnosti, tradicijom i konformizmom i u skupini najobrazovanijih građana, kojima su općenito ove vrijednosti manje važne. Moguće je i to da se ekonomska kriza različito odrazila na žene i muškarce. Na globalnoj razini, žene jesu pretrpjele drugačije i snažnije negativne posljedice zbog ekonomske krize nego muškarci, što je dodatno pogoršalo društveni položaj i životne okolnosti žena (Mendoza, 2011; Mohindra, 2011). Uz ove interpretacije treba naglasiti da je u oba slučaja riječ o vrlo malim efektima, pa je pitanje koliko je njihovo praktičko i teorijsko značenje. U smislu teorije utvrđeni efekti mogu potvrđivati mogućnost da promjene u osobnim vrijednostima zbog relativno naglih promjena na razini društva nisu univerzalne, nego ovise o pripadnosti pojedinoj društvenoj skupini, točnije položaju te skupine, i koliko nove društvene okolnosti pred tu skupinu postavljaju nove zahtjeve, što svakako treba provjeravati u budućim istraživanjima. Do sada su relativno rijetka istraživanja koja su općenito provjeravala interakcijske efekte pojedinih sociodemografskih obilježja bilo na promjenu vrijednosti, bilo na njihovu važnost ili odnos s korelatima osobnih vrijednosti (Lönnqvist i sur., 2018; Pavlović i Rajter, u tisku). Primjerice, u kontekstu promjena vrijednosti zbog životnih promjena na individualnoj razini Lönnqvist i suradnici (2018) utvrdili su da je rođenje djeteta praćeno promjenama u vrijednostima majki (većom važnošću *zadržavanja tradicionalnih odnosa*), ali ne i u vrijednostima očeva.

Rezultati u pogledu stabilnosti *postmaterijalističkih vrijednosti* na temelju triju valova ESV istraživanja pokazuju da je 2008. godine, kada i u Hrvatskoj počinje financijska i politička nesigurnost zbog ekonomske krize (Krznar, 2011), zastupljenost postmaterijalističkih vrijednosti manja nego ranije 1999. godine te kasnije 2017./2018. godine. Pritom nisu utvrđeni statistički značajni interakcijski efekti godine mjerenja i analiziranih obilježja, što pokazuje da je registrirana promjena univerzalna, odnosno u prosjeku karakteristična za sve građane (barem u kontekstu analiziranih sociodemografskih obilježja).

Prema osnovnim hipotezama Inglehartove teorije (1997), hipotezi socijalizacije i hipotezi oskudice dominantne vrijed-

nosne orijentacije ponajprije su rezultat socioekonomskoga konteksta u vrijeme ranih formativnih godina života pojedinca (Inglehart, 1977), a manje utjecaja trenutačne socioekonomske situacije. Dakle, u skladu s ovim hipotezama efekt ekonomske krize s početkom u 2008. godini mogao bi se odraziti porastom materijalističkih vrijednosti, ali bi se na razini prosječnih rezultata populacije (razina društva) takva promjena trebala manifestirati tek kada generacija koja je u vrijeme krize bila u formativnim godinama dostigne odraslu dobu, odnosno postupno kada dođe do smjene generacija. Neovisno o ovome, registrirana manja zastupljenost postmaterijalističkih vrijednosti 2008. u odnosu na 1999. i 2017./2018. godinu nije protivna Inglehartovoj teoriji. Naime, i prema ovoj teoriji moguće su promjene u prosječnoj sklonosti postmaterijalizmu zbog privremenih kontekstualnih promjena, pa Inglehart (1981, str. 887; 1983, str. 81) ovakve promjene naziva "efekti razdoblja", uz očekivanje da su neposredne i privremene. U tom smislu nalazi o manjoj zastupljenosti postmaterijalističkih vrijednosti 2008. godine, u vrijeme ekonomske krize, u odnosu na 1999. i 2017. godinu slažu se s "efektom razdoblja", odnosno odražavaju privremene neposredne efekte ekonomske krize na postmaterijalističke vrijednosti, čija se zastupljenost s poboljšanjem ekonomske situacije vraća na raniju razinu (Inglehart, 1981, str. 887). Ujedno je i sam Inglehart (1977) potvrdio smanjenje sklonosti postmaterijalističkim vrijednostima zbog kratkotrajnih društvenih promjena (poput visoke inflacije ili velike nezaposlenosti). S druge strane, neki autori takvo detektiranje efekata kratkoročnih društvenih utjecaja smatraju posljedicom manjkavosti upotrebe Inglehartova kratkog indeksa postmaterijalističkih vrijednosti, točnije prevelikom osjetljivošću instrumenta na trenutačne dominantne ekonomske uvjete (Clarke i sur., 1999). Treba spomenuti i nedovoljnu pouzdanost ovog indeksa, koja može rezultirati utvrđivanjem fluktuacija i u odsutnosti stvarnih promjena u zastupljenosti vrijednosti (Davis i Davenport, 1999; Flanagan, 1987; Sacchi, 1998).

Sociodemografska obilježja kao odrednice razlika u vrijednosnim prioritetima

Od analiziranih obilježja na individualnoj razini (spol, dob i stupanj naobrazbe) kao mogućih izvora razlika u vrijednostima nalazi općenito upućuju na dosljedniji i veći učinak na osobne vrijednosti višeg reda nego na postmaterijalističke vrijednosti. Naime, svaki od tri obilježja na individualnoj razini objašnjava između dva i tri posto ukupnoga varijabiliteta u osobnim vrijednostima višeg reda, a tek manje od pola posto varijabiliteta u postmaterijalističkim vrijednostima.

U kontekstu osobnih vrijednosti višeg reda, u skladu s dosadašnjim nalazima, (Ferić, 2009), ovo istraživanje upućuje

na dosljednije i općenito srednje velike efekte jedino za dob (koja omogućuje objašnjenje između dva i osam posto varijabiliteta u pojedinačnim vrijednostima višeg reda). S druge strane, utvrđene razlike s obzirom na spol i naobrazbu (s iznimkom učinka naobrazbe na *otvorenost prema promjenama*) vrlo su male, jer i spol i stupanj naobrazbe objašnjavaju tek nešto manje od jedan posto individualnih varijacija u pojedinačnim vrijednostima višeg reda.

Nalazi ovog rada pokazuju da se stariji i mlađi hrvatski građani relativno najviše razlikuju u *otvorenosti prema promjenama*, koja je važnija mlađima, i vrijednosti *zadržavanja tradicije*, koja je važnija starijima. Dodatno, mlađi nešto više nego stariji pridaju važnost i *vlastitu probitku*. Ovi su nalazi općenito u skladu s dosadašnjima (Ferić, 2009; Knafo i Schwartz, 2001; Rokeach, 1973; Schwartz i Bardi, 2001; Schwartz, 2006b; Verkasalo i sur., 2009). Promjene u osobnim vrijednostima s obzirom na dob objašnjavaju se različitim zahtjevima u različitim životnim razdobljima pojedinaca, dakle efektu dobi kao životnih ciklusa kao i efektu biološkoga starenja, koje oboje rezultiraju potrebom za novim prilagodbama (Gouveia i sur., 2015; Döring, Daniel i Knafo, 2016; Vecchione i sur., 2016). U ranoj odrasloj dobi veliki su zahtjevi za uspjehom i na poslovnom i na obiteljskom planu, pa se očekuje da životne okolnosti kod mladih potiču važnost *vlastita probitka*. U srednjoj odrasloj dobi postaje važno stvaranje obitelji te zadržavanje posla i održavanje postojećih društvenih odnosa (Vasta, Haith i Miller, 1998), pa se važnost vrijednosti *vlastita probitka* počinje smanjivati. Poslovna i obiteljska odgovornost također dovodi do smanjivanja važnosti vrijednosnoga tipa *otvorenosti prema promjenama*. U kasnoj odrasloj dobi, s umirovljenjem, a i opadanjem sposobnosti općenito, smanjuje se važnost vrijednosti *vlastita probitka*, jer se smanjuje i važnost izazova i potreba za promjenama. Nasuprot tome, zbog potrebe za sigurnim i tradicionalnim načinom života raste važnost vrijednosti *zadržavanja tradicije* (sigurnosti, tradicija, konformizam) (Schwartz, 2005, 2006b).

Dodatno, ovim je istraživanjem dob potvrđena kao statistički značajan izvor varijacija i u zastupljenosti (post)materijalističkih vrijednosti. Uz ogradu, jer je utvrđena razlika izrazito mala, zanimljivo je da je razlika utvrđena samo između mladih i starijih od 35 godina, pa je teško reći je li utvrđeni vrlo malen efekt dobi u skladu s pretpostavljenim univerzalnim efektom dobi kao životnog ciklusa ili odražava neke socioekonomske uvjete odrastanja ovih dviju dobnih skupina, u skladu s hipotezama socijalizacije i oskudice (Abramson i Inglehart, 1992; Inglehart i Abramson, 1994).

Utvrđene razlike s obzirom na spol u osobnim vrijednostima vrlo su male, pri čemu su ženama važnije *zadržavanje tradicije i vlastito odricanje*, a muškarcima *otvorenost prema promjenama i vlastiti probitak*. Iako se takvi nalazi općenito poklapaju s dosadašnjima (Schwartz i sur., 2001; Schwartz i Rubel, 2005; Torres i Brites, 2006), treba istaći da su spolne razlike u vrijednostima *zadržavanja tradicije i otvorenosti prema promjenama* općenito manje i nestabilnije nego razlike u *vlastitu odricanju i vlastitu probitku* (Schwartz i Rubel, 2005), dok su ovim istraživanjem na svim vrijednostima više razine utvrđene podjednake vrlo male razlike s obzirom na spol. Općenito nema još konačnog odgovora odražavaju li (male) spolne razlike u Schwartzovim vrijednostima evolucijske ili socijalizacijske utjecaje, iako istraživanja potvrđuju da se javljaju već u djetinjstvu (Sagiv i sur., 2017; Uzefovsky, Döring i Knafo-Noam, 2016).

Vrlo male razlike s obzirom na spol utvrđene su i u pogledu (post)materijalističkih vrijednosti. Pritom, u skladu s dosadašnjim nalazima stranih istraživanja, postmaterijalističke vrijednosti nešto su karakterističnije za muškarce nego za žene. U kontekstu Inglehartove teorije, spolne razlike u postmaterijalističkim vrijednostima ponajprije se objašnjavaju različitim rodnim ulogama koje se formiraju u procesu socijalizacije (Flouri, 2004; Pólus-Thiry i Rédei, 2012).

Stupanj naobrazbe kao statistički značajan izvor (vrlo malih) razlika u vrijednostima potvrđen je za oba načina operacionalizacije vrijednosti. U kontekstu osobnih vrijednosti u skladu s dosadašnjim rezultatima, utvrđen je relativno najveći efekt stupnja naobrazbe na važnost vrijednosti *otvorenost prema promjenama* (i izrazito male razlike u *vlastitu odricanju i vlastitu probitku*). Pritom se općenito povećanje važnosti *otvorenosti prema promjenama* s postizanjem više razine obrazovanja objašnjava socijalizacijskim učincima obrazovanja u smislu povećanja tolerancije i spremnosti prihvaćanja drugih kao jednakih (Kohn i Schooler, 1983; Lindeman i Verkasalo, 2005; Schwartz, 2006b). Također u sklonosti postmaterijalizmu značajne su razlike potvrđene između sve tri skupine različite po stupnju naobrazbe, pri čemu se sklonost postmaterijalizmu povećava s povećanjem stupnja naobrazbe (Prilog 1). Na temelju ovog rada ne može se utvrditi kako objasniti utvrđeni odnos obrazovanja i postmaterijalističkih vrijednosti. Naime, prema Inglehartovoj teoriji, efekt obrazovanja može se tumačiti u skladu s hipotezama socijalizacije i oskudice, pa tako stupanj naobrazbe sudionika može odražavati ekonomske sigurnosti obitelji tijekom sudionikovih formativnih godina. Međutim, moguće je i da stupanj naobrazbe odražava trenutni socioekonomski status pojedinca, kao i da obrazovne

institucije potiču prihvaćanje više postmaterijalističkih vrijednosti. Novija istraživanja ujedno pokazuju da odnos naobrazbe i postmaterijalističkih vrijednosti može ovisiti o kontekstu, odnosno socioekonomskoj razvijenosti zemlje (Nový, Smith i Katrňák, 2017).

Uz odgovore na osnovne probleme rada vezane uz stabilnost / promjene vrijednosti te ulogu sociodemografskih obilježja nalazi ovog rada imaju implikacije i na usporedbu dviju teorija, iako uz važnu ogradu, jer nalazi o osobnim vrijednostima više razine te (post)materijalističkim vrijednostima ne pokrivaju jednako dugo razdoblje. Pritom se čini vrijednim istaknuti da je promjena vrijednosti, i to u smislu univerzalne promjene (u prosjeku karakteristične za sve građane), registrirana za vrijednosti operacionalizirane u skladu s Inglehartovim modelom, dok nalazi u pogledu osobnih vrijednosti više govore u prilog stabilnosti (doduše samo kroz dvogodišnje razdoblje) nego promjeni vrijednosti (eventualna vrlo mala promjena u vrijednosti vlastita probitka). Ujedno (vrlo maleni) interakcijski efekti godine mjerenja i sociodemografskih obilježja, koji pokazuju da su se u analiziranom razdoblju promijenile neke vrijednosti samo kod pojedinih društvenih skupina te da takva promjena nije univerzalna odnosno karakteristična za sve građane, utvrđeni su samo za vrijednosti operacionalizirane u skladu sa Schwartzovom teorijom (*zadržavanje tradicije* kod visoko obrazovanih i *vlastiti probitak* kod žena). Uz ogradu, jer je riječ o vrlo malim efektima, ovi se nalazi slažu s razlikama u osnovnom fokusu dviju teorija. Naime, Schwartzova teorija usmjerenija je na individualne izvore i posljedice vrijednosti, pa se prije može očekivati da je osjetljivija na interakciju individualnih i društvenih efekata na promjenu vrijednosti. S druge strane, Inglehartova teorija više je fokusirana na izvore vrijednosti na društvenoj razini i procese promjene vrijednosti koji su univerzalni za sve ljude.

ZAKLJUČCI

Kroz dvogodišnje razdoblje između 2008./2009. i 2011. godine nalazi ovog rada na općoj razini upućuju na stabilnost osobnih vrijednosti više razine operacionaliziranih u sklopu Schwartzove teorije. Za razliku od toga, nalazi u kontekstu Inglehartove teorije pokazuju da je u vrijeme ekonomske krize 2008. godine zastupljenost postmaterijalističkih vrijednosti značajno manja 2008. godine nego ranije 1999. te kasnije 2017./2018. godine.

Neutvrđivanje statistički značajnih interakcija godine mjerenja i analiziranih sociodemografskih obilježja na postmaterijalističke vrijednosti pokazuje da je "efekt razdoblja", odnosno

pretpostavljeni efekt ekonomske krize u Hrvatskoj, na smanjenje sklonosti postmaterijalističkim vrijednostima univerzalan i podjednak za sve društvene skupine. S druge strane, utvrđivanje izrazito malih, iako statistički značajnih, interakcijskih efekata godine mjerenja i pojedinih sociodemografskih obilježja na dvije osobne vrijednosti višeg reda upućuje na mogućnost da stabilnost / promjena osobnih vrijednosti u skladu sa Schwartzovim modelom zbog društvenih čimbenika ne treba biti univerzalna.

Općenito spol, dob i obrazovanje potvrđeni su kao statistički značajni izvori razlika u prosječnim važnostima vrijednosti operacionaliziranih u skladu s objema teorijama (uz vrlo male efekte spola i stupnja naobrazbe). Pritom stariji građani u odnosu na mlađe pridaju veću važnost *zadržavanju tradicije*, a manju važnost vrijednostima *otvorenost prema promjenama* te *vlastiti probitak*, pa su manje skloni postmaterijalističkim vrijednostima. Također, pridavanje važnosti *otvorenosti prema promjenama*, *vlastitu probitku* i *vlastitu odricanju*, kao i sklonost postmaterijalističkim vrijednostima, raste s većom naobrazbom ispitanika. U pogledu spolnih razlika utvrđeno je da su ženama malo važnije *zadržavanje tradicije* i *vlastito odricanje*, dok su muškarcima malo važniji *otvorenost prema promjenama* i *vlastiti probitak* te su muškarci ujedno tek malo skloniji postmaterijalističkim vrijednostima.

PRILOG 1

Osnovni deskriptivni pokazatelji temeljnih ljudskih vrijednosti s obzirom na sociodemografska obilježja za koje je utvrđeno postojanje statistički značajnih razlika

		Zadržavanje tradicije M (SD)	Vlastito odricanje M (SD)	Otvorenost prema promjenama M (SD)	Vlastiti probitak M (SD)	Postmaterijalističke vrijednosti M (SD)
Spol	M	4,33 ^a (0,88)	4,54 ^a (0,89)	3,63 ^b (1,00)	3,58 ^b (1,11)	2,02 ^b (0,61)
	Ž	4,48 ^b (0,84)	4,75 ^b (0,84)	3,45 ^a (1,05)	3,44 ^a (1,10)	1,90 ^a (0,60)
Dob	15-24	4,04 ^a (0,83)	4,55 (0,84)	4,33 ^c (0,89)	3,98 ^f (1,03)	2,04 ^b (0,58)
	25-34	4,15 ^b (0,91)	4,59 (0,90)	3,92 ^d (0,97)	3,69 ^e (1,10)	2,04 ^b (0,59)
	35-44	4,32 ^c (0,84)	4,61 (0,89)	3,63 ^c (0,95)	3,55 ^d (1,13)	1,91 ^a (0,61)
	45-54	4,46 ^d (0,80)	4,66 (0,83)	3,50 ^c (0,93)	3,50 ^c (1,06)	1,95 ^a (0,63)
	55-64	4,55 ^d (0,78)	4,70 (0,86)	3,31 ^b (0,88)	3,37 ^b (1,10)	1,89 ^a (0,61)
	65+	4,69 ^e (0,82)	4,73 (0,87)	2,99 ^a (1,00)	3,22 ^a (1,07)	1,85 ^a (0,62)
Obrazovanje	OŠ	4,64 (0,85)	4,66 ^a (0,86)	3,02 ^a (1,04)	3,21 ^a (1,08)	1,77 ^a (0,59)
	SŠ	4,36 (0,85)	4,61 ^a (0,88)	3,60 ^b (0,98)	3,54 ^b (1,08)	1,96 ^b (0,60)
	VSS	4,28 (0,85)	4,79 ^b (0,84)	3,92 ^c (0,94)	3,74 ^c (1,13)	2,05 ^c (0,63)

Bonferroni *post-hoc*: prosječne vrijednosti u koloni koje nemaju isto slovo kao eksponent statistički se značajno razlikuju ($p < 0,01$)

- Abramson, P. R. i Inglehart, R. (1992). Generational replacement and value change in eight West European societies. *British Journal of Political Science*, 22(2), 183–228. <https://doi.org/10.1017/S0007123400006335>
- Bardi, A. i Goodwin, R. (2011). The dual route to value change: Individual processes and cultural moderators. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 42(2), 271–287. <https://doi.org/10.1177/0022022110396916>
- Bardi, A., Lee, J. A., Hofmann-Towfigh, N. i Soutar, G. (2009). The structure of intraindividual value change. *Journal of Personality and Social Psychology*, 97(5), 913–929. <https://doi.org/10.1037/a0016617>
- Berzonsky, M. D., Ciecuch, J., Duriez, B. i Soenens, B. (2011). The how and what of identity formation: Associations between identity styles and value orientations. *Personality and Individual Differences*, 50(2), 295–299. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2010.10.007>
- Clarke, H. D., Kornberg, A., McIntyre, C., Bauer-Kaase, P. i Kaase, M. (1999). The effect of economic priorities on the measurement of value change: New experimental evidence. *American Political Science Review*, 93(3), 637–647. <https://doi.org/10.2307/2585579>
- Cohen, J. (1988). *Statistical power analysis for the behavioral sciences* (2nd ed.). Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, Publishers.
- Davis, D. W. i Davenport, C. (1999). Assessing the validity of the postmaterialism index. *American Political Science Review*, 93(3), 649–664. <https://doi.org/10.2307/2585580>
- Dobewall, H. i Rudnev, M. (2014). Common and unique features of Schwartz's and Inglehart's value theories at the country and individual levels. *Cross-Cultural Research*, 48(1), 45–77. <https://doi.org/10.1177/1069397113493584>
- Duch, R. M. i Taylor, M. A. (1993). Postmaterialism and the economic condition. *American Journal of Political Science*, 37(3), 747–779. <https://doi.org/10.2307/2111573>
- Döring, A., Daniel, E. i Knafo, A. (2016). Introduction to the special section: Value development from middle childhood to early adulthood – New insights from longitudinal and genetically-informed research. *Social Development*, 25(3), 471–481. <https://doi.org/10.1111/sode.12177>
- Eastman, J. K., Fredenberger, B., Campbell, D. i Calvert, S. (1997). The relationship between status consumption and materialism: A cross-cultural comparison of Chinese, Mexican, and American student. *Journal of Marketing Theory and Practice*, 5(1), 52–66. <https://doi.org/10.1080/10696679.1997.11501750>
- ESS Round 4: European Social Survey Round 4 Data (2008). *Data file edition 4.5*. NSD – Norwegian Centre for Research Data, Norway – Data Archive and distributor of ESS data for ESS ERIC. <https://doi.org/10.21338/NSD-ESS4-2008>
- ESS Round 5: European Social Survey Round 5 Data (2010). *Data file edition 3.4*. NSD – Norwegian Centre for Research Data, Norway – Data Archive and distributor of ESS data for ESS ERIC. <https://doi.org/10.21338/NSD-ESS5-2010>

ESS (2014). *Weighting European Social Survey Data*. Internal ESS report: unpublished.

EVS (2010). *European Values Study 2008: Croatia (EVS 2008)*. GESIS Data Archive, Cologne. ZA4775 Data file Version 1.0.0. <https://doi.org/10.4232/1.10051>

EVS (2012). *EVS – European Values Study 1999 – Croatia*. GESIS Data Archive, Cologne. ZA3800 Data file Version 3.0.1. <https://doi.org/10.4232/1.11527>

EVS (2018). *European Values Study 2017: Integrated Dataset (EVS 2017)*. GESIS Data Archive, Cologne. ZA7500 Data file Version 1.0.0, <https://doi.org/10.4232/1.13090>

EVS (2019). *Variable Report, Appendix E: Weighting EVS17 data*. Internal EVS report: unpublished.

Ferić, I. (2008). Sustav vrijednosti kao odrednica dominantnih političkih preferencija. *Društvena istraživanja*, 17(4-5), 615–629.

Ferić, I. (2009). *Vrijednosti i vrijednosni sustavi: psihologijski pristup*. Zagreb: Alinea.

Fischer, R. (2017). From values to behavior and from behavior to values. U S. Roccas i L. Sagiv (Ur.), *Values and behavior* (str. 219–235). Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-319-56352-7_10

Flanagan, S. C. (1987). Value change in industrial societies. *American Political Science Review*, 81(4), 1303–1319. <https://doi.org/10.2307/1962590>

Flouri, E. (2004). Exploring the relationship between mothers' and fathers' parenting practices and children's materialist values. *Journal of Economic Psychology*, 25(6), 743–752. <https://doi.org/10.1016/j.joep.2003.06.005>

Fuchs, D. i Rohrschneider, R. (1998). Postmaterialism and electoral choice before and after German unification. *West European Politics*, 21(2), 95–116. <https://doi.org/10.1080/01402389808425246>

Goodwin, R. i Gaines Jr, S. (2009). Terrorism perception and its consequences following the 7 July 2005 London bombings. *Behavioral Sciences of Terrorism and Political Aggression*, 1(1), 50–65. <https://doi.org/10.1080/19434470802482167>

Gouveia, V. V., Vione, K. C., Milfont, T. L. i Fischer, R. (2015). Patterns of value change during the life span: Some evidence from a functional approach to values. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 41(9), 1276–1290. <https://doi.org/10.1177/0146167215594189>

Hanel, P. H., Litzellachner, L. F. i Maio, G. R. (2018). An empirical comparison of human value models. *Frontiers in Psychology*, 9, 1–14. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2018.01643>

Hitlin, S. i Piliavin, J. A. (2004). Values: Reviving a dormant concept. *Annual Review of Sociology*, 30, 359–393. <https://doi.org/10.1146/annurev.soc.30.012703.110640>

Inglehart, R. (1971). The silent revolution in Europe: Intergenerational change in post-industrial societies. *American Political Science Review*, 65(4), 991–1017. <https://doi.org/10.2307/1953494>

Inglehart R. (1977). *The silent revolution*. Princeton, NJ: Princeton University Press.

Inglehart, R. (1981). Post-materialism in an environment of insecurity. *American Political Science Review*, 75(4), 880–900. <https://doi.org/10.2307/1962290>

Inglehart, R. (1983). The persistence of materialist and post-materialist value orientations: Comments on Van Deth's analysis. *European Journal of Political Research*, 11(1), 81–91. <https://doi.org/10.1111/j.1475-6765.1983.tb00044.x>

Inglehart, R. (1990). *Values, ideology, and cognitive mobilization in new social movements*. Boca Raton: Taylor & Francis.

Inglehart, R. (1997). *Modernization and postmodernization: Cultural, economic and political change in 43 societies*. Princeton: Princeton University Press.

Inglehart, R. (2018). *Culture shift in advanced industrial society*. Princeton: Princeton University Press. <https://doi.org/10.2307/j.ctv346rbz>

Inglehart, R. F. (2008). Changing values among western publics from 1970 to 2006. *West European Politics*, 31(1-2), 130–146. <https://doi.org/10.1080/01402380701834747>

Inglehart, R. i Abramson, P. R. (1994). Economic security and value change. *American Political Science Review*, 88(2), 336–354. <https://doi.org/10.2307/2944708>

Inglehart, R. i Baker, W. E. (2000). Modernization, cultural change, and the persistence of traditional values. *American Sociological Review*, 65(1), 19–51. <https://doi.org/10.2307/2657288>

Inglehart, R. i Welzel, C. (2005). *Modernization, cultural change, and democracy: The human development sequence*. New York: Cambridge University Press.

Knafo, A. i Schwartz, S. H. (2001). Value socialization in families of Israeli-born and Soviet-born adolescents in Israel. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 32(2), 213–228. <https://doi.org/10.1177/0022022101032002008>

Kohn, M. L. i Schooler, C. (1983). *Work and personality: An inquiry into the impact of social stratification*. New York, NY: Norwood Ablex.

Krznar, I. (2011). *Identifikacija razdoblja recesija i ekspanzija u Hrvatskoj, Istraživanja 1-32*. Zagreb: Hrvatska narodna banka.

Lindeman, M. i Verkasalo, M. (2005). Measuring values with the Short Schwartz's Value Survey. *Journal of Personality Assessment*, 85(2), 170–178. https://doi.org/10.1207/s15327752jpa8502_09

Lönnqvist, J. E., Leikas, S. i Verkasalo, M. (2018). Value change in men and women entering parenthood: New mothers' value priorities shift towards Conservation values. *Personality and Individual Differences*, 120, 47–51. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2017.08.019>

Maio, G. R. (2010). Mental representations of social values. U M. P. Zanna (Ur.), *Advances in experimental social psychology* (Vol. 42, str. 1–43). San Diego, CA: Academic Press. [https://doi.org/10.1016/S0065-2601\(10\)42001-8](https://doi.org/10.1016/S0065-2601(10)42001-8)

Manfredo, M. J., Bruskotter, J. T., Teel, T. L., Fulton, D., Schwartz, S. H., Arlinghaus, R., ... i Sullivan, L. (2017). Why social values cannot be changed for the sake of conservation. *Conservation Biology*, 31(4), 772–780. <https://doi.org/10.1111/cobi.12855>

- Mayton, D. M., Ball-Rokeach, S. J. i Loges, W. E. (1994). Human values and social issues: An introduction. *Journal of Social Issues*, 50(4), 1–8. <https://doi.org/10.1111/j.1540-4560.1994.tb01194.x>
- Mendoza, R. U. (2011). Crises and inequality: Lessons from the global food, fuel, financial and economic crises of 2008–10. *Global Policy*, 2(3), 259–271. <https://doi.org/10.1111/j.1758-5899.2011.00090.x>
- Milfont, T. L., Milojević, P. i Sibley, C. G. (2016). Values stability and change in adulthood: A 3-year longitudinal study of rank-order stability and mean-level differences. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 42(5), 572–588. <https://doi.org/10.1177/0146167216639245>
- Mohindra, K. S., Labonté, R. i Spitzer, D. (2011). The global financial crisis: Whither women's health? *Critical Public Health*, 21(3), 273–287. <https://doi.org/10.1080/09581596.2010.539593>
- Nový, M., Smith, M. L. i Katrňák, T. (2017). Inglehart's scarcity hypothesis revisited: Is postmaterialism a macro-or micro-level phenomenon around the world? *International Sociology*, 32(6), 683–706. <https://doi.org/10.1177/0268580917722892>
- Pavlović, Z. (2009). Is there a sociodemographic model of acceptance of postmaterialist values?: The case of Serbia. *Sociologija*, 51(2), 177–188. <https://doi.org/10.2298/SOC0902177P>
- Pavlović, Z. (2015). Individual and country level determinants of (post)materialist values in Eastern Europe. *European Quarterly of Political Attitudes and Mentalities*, 4(2), 1–11.
- Pavlović, T. i Rajter, M. (u tisku). Razlike u odnosu osobnih vrijednosti i Mračne trijade kod muškaraca i žena. *Društvena istraživanja*.
- Pólus-Thiry, É. i Rédei, C. (2012). Value orientation of people involved in action or extreme sports in Hungary. *European Journal for Sport and Society*, 9(1-2), 105–118. <https://doi.org/10.1080/16138171.2012.11687891>
- Rimac, I. (1997). O nekim aspektima valjanosti postmaterijalističkog koncepta društvenih vrijednosti. *Društvena istraživanja*, 6(6), 677–694.
- Robinson, O. C. (2013). Values and adult age: Findings from two cohorts of the European Social Survey. *European Journal of Ageing*, 10(1), 11–23. <https://doi.org/10.1007/s10433-012-0247-3>
- Rohan, M. J. i Zanna, M. P. (1996). Value transmissions in families. U C. Seligman, J. M. Olson i M. P. Zanna (Ur.), *The psychology of values: The Ontario symposium* (Vol. 8, str. 253–276). Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum.
- Rokeach, M. (1973). *The nature of human values*. New York: Free Press.
- Sacchi, S. (1998). The dimensionality of postmaterialism: An application of factor analysis to ranked preference data. *European Sociological Review*, 14(2), 151–175. <https://doi.org/10.1093/oxfordjournals.esra.a018232>
- Sagiv, L., Roccas, S., Cieciuch, J. i Schwartz, S. H. (2017). Personal values in human life. *Nature Human Behaviour*, 1(9), 630–639. <https://doi.org/10.1038/s41562-017-0185-3>
- Schwartz, S. H. (1992). Universals in the content and structure of values: Theoretical advances and empirical tests in 20 countries. *Advances in Experimental Social Psychology*, 25, 1–65. [https://doi.org/10.1016/S0065-2601\(08\)60281-6](https://doi.org/10.1016/S0065-2601(08)60281-6)

Schwartz, S. H. (1996). Value priorities and behavior: Applying a theory of integrated value systems. U C. Seligman, J. M. Olson i M. P. Zanna (Ur.), *The psychology of values. The Ontario symposium* (Vol. 8, str. 1–24). Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum.

Schwartz, S. H. (2003). A proposal for measuring value orientations across nations. U *Questionnaire Package of the European Social Survey* (str. 259–290).

Schwartz, S. H. (2006a). A theory of cultural value orientations: Explication and applications. *Comparative Sociology*, 5(2), 137–182. <https://doi.org/10.1163/156913306778667357>

Schwartz, S. H. (2006b). Basic human values: Theory, measurement, and applications. *Revue Française de Sociologie*, 47(4), 249–288. <https://doi.org/10.3917/rfs.474.0929>

Schwartz, S. H. (2007). Value orientations: Measurement, antecedents and consequences across nations. U R. Jowell, C. Roberts, R. Fitzgerald i G. Eva (Ur.), *Measuring attitudes cross-nationally: Lessons from the European Social Survey* (str. 169–203). London: Sage Publications, Inc. <https://doi.org/10.4135/9781849209458.n9>

Schwartz, S. H. i Bardi, A. (2001). Value hierarchies across cultures: Taking a similarities perspective. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 32(3), 268–290. <https://doi.org/10.1177/0022022101032003002>

Schwartz, S. H. i Bilsky, W. (1987). Toward a universal psychological structure of human values. *Journal of Personality and Social Psychology*, 53(3), 550–562. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.53.3.550>

Schwartz, S. H. i Rubel, T. (2005). Sex differences in values priorities: Cross-cultural and multimethod studies. *Journal of Personality and Social Psychology*, 89(6), 1010–1028. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.89.6.1010>

Schwartz, S. H. i Rubel-Lifschitz, T. (2009). Cross-national variation in the size of sex differences in values: Effects of gender equality. *Journal of Personality and Social Psychology*, 97(1), 171. <https://doi.org/10.1037/a0015546>

Schwartz, S. H., Melech, G., Lehmann, A., Burgess, S., Harris, M. i Owens, V. (2001). Extending the cross-cultural validity of the theory of basic human values with a different method of measurement. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 32(5), 519–542. <https://doi.org/10.1177/0022022101032005001>

Tormos, R., Vauclair, C. M. i Dobewall, H. (2017). Does contextual change affect basic human values? A dynamic comparative multi-level analysis across 32 European countries. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 48(4), 490–510. <https://doi.org/10.1177/0022022117692675>

Torres, A. i Brites, R. (2006). European attitudes and values: The perspective of gender in a transverse analysis. *Portuguese Journal of Social Science*, 5(3), 179–214. https://doi.org/10.1386/pjss.5.3.179_1

Uzefovsky, F., Döring, A. K. i Knafo-Noam, A. (2016). Values in middle childhood: Social and genetic contributions. *Social Development*, 25(3), 482–502. <https://doi.org/10.1111/sode.12155>

Vasta, R., Haith, M. i Miller, A. (1998). *Dječja psihologija: moderna znanost*. Jastrebarsko: Naklada Slap.

Vecchione, M., Schwartz, S., Alessandri, G., Döring, A. K., Castellani, V. i Caprara, M. G. (2016). Stability and change of basic personal val-

ues in early adulthood: An 8-year longitudinal study. *Journal of Research in Personality*, 63, 111–122. <https://doi.org/10.1016/j.jrp.2016.06.002>

Verkasalo, M., Lönnqvist, J. E., Lipsanen, J. i Helkama, K. (2009). European norms and equations for a two dimensional presentation of values as measured with Schwartz's 21-item portrait values questionnaire. *European Journal of Social Psychology*, 39(5), 780–792. <https://doi.org/10.1002/ejsp.580>

Stability and Change of Personal and (Post)materialist Values among Croatian Citizens

Ivan DEVIĆ, Renata FRANČ
Institute of Social Sciences Ivo Pilar, Zagreb
Renata MATEŠA DEVIĆ
Land Surveying School, Zagreb

The aim was to determine the stability of human values among Croatian citizens within Schwartz's theory of basic human values (Schwartz, 1992) in the period between 2008/09 and 2011, and Inglehart's theory of postmaterialism (Inglehart, 1977) in the period between 1999 and 2017/2018. It was checked whether the eventual change was universal, or whether it depended on sociodemographic characteristics (gender, age and education). The research is based on representative data collected in two waves of European Social Survey and three waves of European Value Study. In terms of personal values, the results suggest universal stability over change in the period from 2008/09 to 2011 (there is a possibility that change depends on individual sociodemographic characteristics). In contrast, in 2008 compared to 1999 and 2017/18, postmaterialist values are given temporary and universal (independent of sociodemographic characteristics) lower priority. Findings on sociodemographic characteristics as sources of variation in values confirm age as an important source of variation in personal values, while with respect to gender and education, very small differences in personal and postmaterialist values have been obtained.

Keywords: personal values, postmaterialism, value stability, sociodemographic characteristics, European Value Study, European Social Study, Croatia

Međunarodna licenca / International License:
Imenovanje-Nekomercijalno / Attribution-NonCommercial